

ADABIYOTSHUNOSLIKDA DRAMATIK TURNING TARAQQIYOT YO'LI

Shamsiddinova Halimabegim

Buxoro Davlat Pedagogika Instituti,

2kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14195431>

Dramatik tur – adabiyotning uch asosiy janr turidan biri bo‘lib, hayotiy voqealarni bevosita dialog va harakatlar orqali ifodalaydi. Dramatik tur asosan sahna san‘ati, ya‘ni teatr uchun mo‘ljallangan asarlar yaratishga asoslangan. Dramaning asosiy maqsadi – voqealarni bevosita tomoshabin yoki o‘quvchi oldida "ko‘rsatish", ya'ni hikoya qilmasdan, shu voqealarning ishtirokchilari tomonidan harakat va muloqot orqali namoyon etishdir. Dramatik tur insonlarning kundalik hayotida, o‘zaro munosabatlarida va ichki kechinmalarida mavjud bo‘lgan ziddiyat va konfliktlarni yanada aniqroq, jonliroq ifodalash zarurati tufayli paydo bo‘ldi. Insonlar hayotiy masalalarni, hissiyotlarni va insoniy kechinmalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri, hech qanday sharh va izohsiz o‘zlarining so‘zlari va harakatlari bilan ifoda etishi teatr san'ati orqali amalga oshiriladi. Bundan tashqari, dramatik turning adabiyotga kirib kelishi shaxsiy va ijtimoiy ziddiyatlarni, insonning ichki kechinmalarini va hayotdagi muhim ijtimoiy muammolarni yoritishga imkon berdi. Shunday qilib, drama janri orqali yozuvchi yoki dramaturg jamiyatning muhim masalalariga, ijtimoiy tengsizlikka, insoniy munosabatlarga va qahramonlarning ichki kechinmalariga e'tibor qaratadi, ularni o‘quvchiga yoki tomoshabinga chuqurroq his qildiradi. **Adabiyotshunoslikda dramatik turning taraqqiyot yo'li** asrlar davomida turli bosqichlardan o‘tgan va har bir davrda o‘ziga xos shakl va mazmuniy o‘zgarishlarga uchragan. Bu yo‘lda dramatik tur o‘zining shakllanish va rivojlanish jarayonini turli madaniyatlar, adabiy oqimlar va tarixiy voqealar ta‘sirida boyitgan. Quyida dramatik turning asosiy taraqqiyot bosqichlariga to‘xtalamiz: Dramatik turning eng qadimgi shakli **Qadimgi Yunonistonda** shakllangan. Miloddan avvalgi V asrda Yunoniston teatr san‘ati rivojlangan bo‘lib, unda tragediya va komediya janrlari yetakchi o‘rin tutgan. **Aflotun va Aristotel** kabi mutafakkirlar drama nazariyasiga asos solgan, ayniqsa Aristotelning "Poetika" asari tragediyaning tamoyillari va uning inson qalbiga ta‘sirini tahlil qilgan. Bu davrda **Aysxil, Sofokl, Evripid** kabi dramaturglar fojiali va qahramonona syujetlarga asoslangan asarlar yozib, odamlarning ichki kechinmalarini va jamiyatdagi ziddiyatlarni aks ettirdilar. Yunon dramaturgiyasining ta‘siri **Qadimgi Rim** adabiyotiga ham o‘tgan. Rimda **Plaut**

va **Terentsiy** kabi komediya yozuvchilari mashhur bo'lgan. Ular Yunon komediyasidan ilhomlanib, jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlarining munosabatlarini hajviy va ko'ngilochar shaklda tasvirlaganlar. Rim fojiasi esa Yunon fojiasidan farqli ravishda ko'proq qat'iy voqealar, jamiyatdagi qatlamlar va siyosiy masalalarga urg'u berdi. O'rta asrlarda dramatik asarlar ko'proq **diniy va axloqiy mavzular** asosida yaratilgan. Xristianlik dini ta'sirida Evropada "Misteriya" va "Mirakl" dramalari paydo bo'ldi, ular Injil syujetlariga asoslanib, diniy o'quvchilikni kuchaytirishga xizmat qildi. Bu davr dramalarida odamlarning diniy hayotdagi ahamiyati va axloqiy qadriyatlar targ'ib qilindi. **Uyg'onish davrida** dramatik tur yangi bosqichga ko'tarilib, insoniy kechinmalar, hissiyotlar va ijtimoiy hayot mavzulariga e'tibor qaratildi. Bu davrda **Uilyam Shekspir** dramaturgiyasining eng yorqin namunasini ko'rsatgan. Uning asarlarida qahramonlarning ichki ziddiyatlari, insoniy ehtiroslar va hayotiy muammolar dramatik tarzda tasvirlangan. Shekspirning tragediya va komediyalari jahon dramaturgiyasi rivojiga katta hissa qo'shgan. Ma'rifatparvarlik davrida dramatik asarlar odatda **jamiyatni isloh qilish**, inson huquqlari, tenglik va adolat mavzulariga bag'ishlangan. **Molyer, Lessing va Beaumarchais** kabi dramaturglar ijtimoiy tengsizlik va adolatsizlikni hajviy yo'l bilan yoritgan komediyalar yaratgan. Bu davr dramasi odamlarni o'ylantirish va ularga ma'rifat berish maqsadini ko'zlagan. **XIX asrda** dramatik tur realizm va naturalizm yo'nalishida rivojlanib, jamiyat hayotining real muammolarini aks ettiruvchi asarlar yaratilgan. **Henrik Ibsen, Anton Chexov, Emil Zola** kabi yozuvchilar dramaga psixologizm va ijtimoiy muammolarni kiritib, o'z asarlarida oddiy odamlarning ichki kechinmalarini, jamiyatdagi adolatsizlik va ziddiyatlarni tasvirlaganlar. **XX asrda** dramatik turda modernizm va eksperimental usullar paydo bo'ldi. Dramaturglar inson ongining murakkabligi, ekzistensializm, yalang'och haqiqatlar va individualizm mavzulariga e'tibor qarata boshladilar. **Bertolt Brext, Samuel Bekket va Ejen Ionesko** kabi dramaturglar an'anaviy dramaturgiya usullaridan voz kechib, yangicha usullar bilan insonning ichki dunyosi va jamiyatdagi o'ziga xosliklarni aks ettirdilar. Zamonaviy davrda dramatik turda **postmodernizm va multimedial** usullar rivojlanib, texnologiyalar va yangi media vositalari keng qo'llanilmoqda. Bugungi dramaturgiyada insonning virtual hayot bilan aloqasi, globallashuv, madaniy xilma-xillik, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari bilan bog'liq mavzular ko'tarilmoqda. Bunday yangi usullar drama san'atini yanada ko'p qirrali va zamonaviy muammolarga moslashtirdi. Dramatik turning rivojlanish yo'li har bir davrning ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy o'zgarishlariga bog'liq bo'lgan.

U insonning ichki dunyosi, jamiyatdagi mavqeyi va munosabatlari, muammolar va ziddiyatlar haqida aniqroq va ta'sirliroq tushuncha beruvchi janr sifatida shakllangan. Shu bilan birga, zamonaviy drama texnologik o'zgarishlar tufayli yangi mavzular va shakllar orqali o'quvchi va tomoshabinlarga ta'sir ko'rsatishda davom etmoqda.

XX asr dramatik asarlarining jamiyatdagi ahamiyati va roli katta va ko'p qirrali bo'lib, bu davr dramalari jamiyatda yuz berayotgan o'zgarishlarni chuqur aks ettirdi. XX asr jamiyatning dinamik o'zgarishlari, texnologik rivojlanish, urushlar, iqtisodiy inqirozlar va ijtimoiy beqarorlik davri bo'lganligi sababli, dramaturgiya ham ushbu muammolarga munosabat bildirgan.

Quyida XX asr dramalarining jamiyatdagi o'rni va ahamiyatiga oid asosiy jihatlar keltirilgan:

- 1. Ijtimoiy Muammolarni Ko'rsatish.* XX asr dramaturgiya orqali jamiyatdagi ijtimoiy muammolar, masalan, ijtimoiy tengsizlik, gender tengsizligi, irqiy kamsitish, ishsizlik kabi masalalarni yoritishga katta e'tibor berdi. Bertolt Brext kabi dramaturglar jamiyatdagi adolatsizlik va muammolarni yaqqol namoyish qilish orqali o'z asarlarida o'quvchilarni o'ylash va muhokama qilishga undashdi.
- 2. Insonning Ichki Dunyo va Psixologik Ziddiyatlarini Tasvirlash.* XX asr dramaturgiya, ayniqsa Anton Chexov, Tennessi Uilyams, Artur Miller kabi dramaturglarning asarlari insonning ichki ziddiyatlari va psixologik kechinmalarini chuqur aks ettirdi. Ushbu dramalarda insonning yashirin ehtiyojlari, qorquv va orzulari namoyon bo'lib, tomoshabinlarni qahramonlarning ruhiy kechinmalari bilan tanishtirdi.
- 3. Insonning Jamiyatdagi Mavqeini Tahlil Qilish.* XX asr dramalari insonning jamiyatdagi o'rni, oila va ijtimoiy munosabatlardagi mavqeini tahlil qilishga qaratilgan. Masalan, Artur Millerning "Sotuvchi o'limi" asarida kapitalizmning insonning shaxsiy hayoti va o'zini qadrlashiga ta'siri o'rganiladi. Shu kabi asarlar orqali dramaturgiya jamiyatdagi shaxs va tizim o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib berdi.
- 4. Eksperimentallik va Yangi Usullar.* XX asr dramaturgiya yangi shakl va uslublar bilan boyitildi. Samuel Bekket va Ejen Ionesko kabi dramaturglar an'anaviy dramadan voz kechib, absurd teatr uslubida zamonning murakkabligini va insonning ma'no izlash jarayonini namoyon etdilar. Bu yangi usullar jamiyatdagi o'zgarishlarga va insonning hayotiy qiyinchiliklariga boshqa bir ko'z bilan qarashga yordam berdi.
- 5. Siyosiy Va Ijtimoiy O'zgarishlarga Munosabat.* XX asr dramalari siyosiy o'zgarishlar va konfliktlarga munosabat bildirib, urushlar, totalitar rejimlar,

inson huquqlari kabi masalalarni ko'tardi. Bertolt Brextning "Galiley hayoti" yoki Federiko Garsia Lorkaning asarlari diktatura, senzura va zulmga qarshi ruhda yozilib, odamlarni siyosiy ongli bo'lishga chaqirdi.

6. *O'quvchilarni yangi qarashlarga ihomlantirish.* XX asr dramalari insonni o'zini anglashga, o'z imkoniyatlarini sinashga va hayotga boshqacha qarashga ilhomlantirdi. Shu davrda paydo bo'lgan ekzistensializm falsafasi orqali odamlar hayotning ma'nosi haqida chuqurroq o'ylashga chaqirildi. Albert Kamyu va Jan Pol Sartr kabi yozuvchilar asarlarida ekzistensial masalalarni o'rganib, odamlarning hayot haqidagi tasavvurlarini kengaytirdi.

7. *Ma'naviy va Madaniy Boylikni Oshirish.* XX asr dramalari insonlarning ichki dunyosini va jamiyatdagi murakkabliklarni tasvirlaganligi bilan tomoshabin va o'quvchilar uchun katta ma'naviy va madaniy boylik manbaiga aylandi. Shaxsiy tajribalar va ijtimoiy mavzular bilan to'ldirilgan dramatik asarlar odamlarning dunyoqarashini shakllantirishga yordam berdi.

8. *Jamiyatdagi Dialogni Kuchaytirish.* XX asr dramalari jamiyatdagi muhim mavzularni ochiq muhokama qilish uchun maydon yaratdi. Bu asarlar orqali muhim ijtimoiy va shaxsiy masalalar bo'yicha kengroq fikr almashish va muhokama qilish imkoniyati tug'ildi. Dramatik asarlar tomoshabinlar orasida muammolarni tushunish, yechimlarni izlash va jamiyatdagi qarashlarni shakllantirish jarayoniga katta hissa qo'shdi.

Xulosa

XX asrda dramatik asarlar jamiyatning o'zgarishlariga javob beruvchi kuchli madaniy fenomen sifatida shakllandi. Ular jamiyatdagi muhim ijtimoiy, siyosiy va psixologik masalalarni ochib berish bilan birga, o'quvchilar va tomoshabinlarni hayotning murakkab tomonlarini o'rganishga undadi. Shu bilan birga, bu davr dramalari insonning ichki dunyosi, jamiyatdagi mavqei va shaxsiy masalalari haqida chuqur anglashni ta'minlab, madaniyat va san'at rivojiga katta hissa qo'shdi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Komilova S. XX ASR XITOY ADABIYOTIDA "YANGI DRAMATURGIYA" //SHARQ MASH'ALI. – 2023. – T. 2. – №. 01. – C. 91-103.
2. Donohue J. Character, Genre, and Ethos in Nineteenth-Century British Drama //The Yearbook of English Studies. – 1979. – T. 9. – C. 78-101.
3. Stringer J. (ed.). The Oxford companion to twentieth-century literature in English. – Oxford University Press, USA, 1996.
4. Kumar, T. Jeevan. "Modern british drama and its major forms." (2018): 191-202.

5. Innes C. Modern British Drama: The Twentieth Century //Cambridge UP. – 2002.

